

I. MELİKŞAH

(Farsça: ملکشاه; 6 Ağustos 1055 - 19 Kasım 1092), Büyük Selçuklu İmparatorluğu hükümdarı.

Hükümdarlık döneminde (1072-1092) Büyük Selçuklu Devleti en geniş sınırlarına ulaştı. Sınırlar Anadolu'dan Umman'a Kafkasya'dan Hindistan önlerine uzandı (10.000.000 km²). Melikşah'tan sonra Selçuklular eski gücüne kavuşamadı. Devrin en önemli kişileri arasında Ömer Hayyam bilim ve Nizâmülmülk siyaset dalında bulunur.

Yaşamı

Sultan olmadan önce

Melikşah, 6 Ağustos 1055 Pazar günü doğmuştur. Çocukluğu İsfahan ve civarında geçmiştir. Babası Alparıslan, kabiliyeti ve cesareti ile dikkati çeken Melikşah ile yakından ilgilendi. Melikşah uzun boylu, biraz şişmanca ve beyaz tenli olarak tasvir edilmiştir.

Melikşah babası ile birlikte küçük yaşta Gürcistan seferine katıldı. Aynı yılda Karahanlılar Han'ının kızı Terken Hatun ile evlendirildi. Alparıslan 1066 tarihinde Melikşah'ı velayet tayin etti ve "ikta" (veya tımar) olarak İsfahan şehri verildi.

1071'de babası Alparıslan ile Suriye'ye sefere çıktı. Babası Bizans İmparatoru Romen Diyojen'in Anadolu'da ilerleyişini durdurmak için kuzeye yöneldi (ve Malazgirt Meydan Muharebesi'ni yaptı). Melikşah bu sırada Suriye'de Halep'te kaldı. 1072'de yine babası Karahanlılara karşı bir sefer yapmakta iken onunla birlikteydi. Babası bu seferdeyken esir aldığı bir Karahanlı kale komutanı olan Yusuf Harzemi tarafından öldürüldü.

Melikşah Selçuklu ordusu başına geçti ve sultanlığını ilan etti. Çağrı Bey'in oğlu olan amcası Kavurt Bey Melikşah'ın sultan olmasını kabul etmedi. Melikşah yanında Vezir Nizam-ül Mülk ile birlikte batıya İran içine yürüdü. Kavurt Bey'in ordusuyla 17 Nisan 1073'te Karac yakınlarında (günümüzde İran'da "Erak") "Karac Muharebesi" 'ne girişti. Bu muharebede Melikşah'ın ordusunda bulunan birçok Türkmen asker çarpışma sırasında Kavurt Bey'in ordusuna katıldı. Buna rağmen Melikşah ve ordusu galip geldi. Kavurt Bey idam edildi ve iki oğlunun gözlerine mil çekilip kör edildiler. Böylece Selçuklu ülkesinde bulunan emirler arasında Melikşah sultan olarak belirlenmiş oldu. 1074'te Bağdat'ta Abbâsî halifesi tarafından Melikşah'ın sultan olduğunu resmen ilan etti.

Hükümdarlığı

Melikşah 1072'de sultan olduktan sonra babası zamanında vezirlik makamına getirilen Nizâmülmülk'ü görevinde bıraktı. Melikşah'ın hükümdar olduğu dönem Büyük Selçuklu Devleti'nin en parlak dönemidir. Tahta geçtiği ilk yıllarda kardeşi yönetimi ele geçirmek için isyan etti. Onu yenerek ülkesinde düzeni sağladı. Bu arada devletteki iç isyandan faydalanan Gazneli ve Karahanlı devletleri birleşerek saldırdılar. Melikşah bu iki devleti de yendi. Karahanlı Devleti bu mağlubiyetten sonra ikiye ayrıldı. Doğu Karahanlılar'ı Karahitaylar, Batı Karahanlılar'ı ise Harzemşahlar yıktı.^[4]

Melikşah tahta çıktıktan sonra Gazneliler ve Karahanlılar Selçuklu topraklarına saldırdılar. 1073'te Gazneliler Sultanı İbrahim, Alparıslan'ın ölümünü fırsat bilip Hindikuş Dağları kuzeyinde bulunan Horasan bölgelerini ele geçirdi. Fakat Melikşah bir karşı hücumla bu arazileri geri aldı. Bundan sonraki 20 yıl döneminde, birbirinden 20 yıl yaş farkı olan Gazneliler Sultanı İbrahim Han ile Melikşah arasındaki ilişkiler iyi olarak devam etti, sınırlar değişmedi ve bu iyi ilişkiler iki haneden mensupları arasında yapılan evlenmeler ile

pekiştirildi. Buna karşılık diğer komşu ülkelerine karşı Melikşah daha müteccaviz bir politika uygulamaya başladı. Selçuklu Devleti'ne yeni araziler katmak hedefiyle arazi fethi için çarpışmalar ve savaşlar yapmıştır. Melikşah Maverünnehir bölgesine kendinin de şahsen katıldığı iki büyük askeri sefer yapmıştır. 1073/74'teki seferde Batı Karahanlılar'a saldırarak onların Ceyhun Nehri sağ kıyılarında bulunan arazilere çekilmelerini sağlamış ve stratejik bir şehir olan Termez şehrini zapt etmiştir. 1089'daki seferde ise yerel ulemanın da desteği ile önemli Semerkant şehrini eline geçirmiş ve orada idareci olan ve eşi olan Terken'un yeğeni olan Ahmet Han bin Kezr'i tutuklatmıştır. Bu fetihden sonra sefer Yedisu bölgesine (günümüzde Kazakistan'da bulunan "Jetişu" veya Rusça "Semirechye" bölgesine) yönelmiş ve Kaşgar merkezli olan Doğu Karahanlılar devletinin hükümdarı Ebu Ali el-Hasan Melikşah'ın tabiliğini girmeyi kabul etmiştir.

Anadolu Selçuklu'nun ilk hükümdarı olan Süleyman Şah'ın ölümünden takriben altı ay sonra Suriye'ye gelen Melikşah; bu sırada iç kale hariç Halep'i fethetmiş bulunan kardeşi Tutuş'u Şam meliki olarak bırakmış ve Tutuş, Şam şehrine çekilmiştir. Melikşah, Halep'i Kasım ud-devle Ak-sungur'a, Antakya'ya varınca oraya Süleyman Şah'ın vezirinden alıp Yağı-sıyan'a, Urfa'yı Bozan Bey'e ve Musul'u da Çökermiş Bey'e ikta etmiştir. Artuk Bey ise; geçmişte Tutuş tarafından kendisine ikta edilen Kudüs'e yerleşmiştir. Böylece bölgedeki düzen ve asayiş sağlanmıştır.

Hakkında belirsizlik olan Urfa şehrine gelince; Filaret'in yerine Barsuma idaresinde bulunan Urfa, Bozan Bey tarafından kuşatılmış ve şehir halkının Barsuma'ya isyanıyla fethedilmiştir. İbn ül-Adim; Melikşah'ın Urfa'ya varınca, burayı Müslüman Filaret'e verdiğini yazarken daha evvel yaşanan bir hadiseyi yanlışlıkla bu zamana almıştır.^[7] Urfalı Mathieu ise böyle bir şeyden bahsetmediği gibi^[8] şehrin Melikşah tarafından görevlendirilen Bozan Bey tarafından fethedilmesi, Melikşah'ın burayı Filaret'e vermediğini göstermektedir. Nitekim, şehir halkının Filaret'e olan nefretinden dolayı Urfa değil Maraş Filaret'e verilmiştir ve Filaret, 1085 yılında burada ölmüştür.

Urfalı Mathieu; *Dünyanın sultanı, Hristiyanlar'ın hamisi ve babası* olarak nitelendirdiği Melikşah'ın, sayısız bir orduyla Anadolu'ya gittiğini yazarken tüm Anadolu'yu değil sadece Bizans'a ait sayılan Antakya ve Urfa havalisini kastetmiştir. Böyle belirsiz ifadelerle İslam kaynaklarında da rastlanıldığı halde Melikşah, doğu ve güney Anadolu'dan daha ileriye gitmemiştir. Bu rivayetlerin Süleyman Şah'ın ölümünden sonra İznik üzerine gönderilen Porsuk Bey'in veya Bozan Bey'in seferiyle karıştırıldığı muhakkaktır.

1086-1087'de Doğu Arabistan'da Lahsa'da yerleşmiş bulunan Karmatiler üzerine bir ordu göndermiştir. Kafkasya bölgesinde Melikşah'ın Gürcistan'a üç sefer yapmıştır. Bu seferlerden 1078-79 ve 1086'da yapılanlara Melikşah şahsen iştirak etmiştir. Bu seferler sonunda Gence'de idarede bulunan Emir İî. Fazıl, Gürcüler Kralı ve bölgedeki diğer mahalli hükümdarlar Büyük Selçuklu Devletinin hakimiyetini kabul ettiler. Güney-Doğu Anadolu'ya Diyarbakır'a yeni yerleşmiş olan Mervani Kürtleri buradan uzaklaştırmak için 1087'de veziri İbni Cahir'in hazırladığı planı uygulamaya başlamıştır. Sonra dikkatinin bu yörenin güneyine Musul ve Halep arasında bulunan ve "Ukeyl aşireti" Araplarının yerleşmiş olduğu bölgeye çekmiştir. 1086-87'de kışın yapılan bir sefere şahsen iştirak edip Urfa, Halep, Antakya ve Lazkiye'nin Selçuklular eline geçmesini sağlamış ve Büyük Selçuklu Devleti Doğu Akdeniz kıyılarına erişmiştir.^[4] Böylesine geniş sınırlara hükmeden Melikşah Vardan Areveltsi'nin aktarımına göre deniz kıyısından aldığı toprak ile babasının mezarını ziyaret etmiş, kumu mezarın üzerine serperek şu sözleri söylemiştir: "Müjde sana ey baba! Çünkü çocuk olarak bıraktığın evladın dünyayı baştan başa fethetti.

Melikşah'ın bu çok geniş alanlarda askeri seferler ve fetihler yapabilmesine başlıca etken babası zamanında geliştirilip yetiştirilen ordusudur. Bu Selçuklu ordusu bir profesyonel ordu

idi ve "gulam" adı verilen kölemenler ve paralı askerlerden oluşmaktaydı. Melikşah'ın devamlı olarak asgari 46 bin süvari askeri emri altında olduğu belirtilmiştir. Bu askerlerle komuta eden yetenekli emirleri de bulunmaktaydı. Melikşah'ın emirleri arasında Emir Savtekin (ö. 1084), Emir Bozan (ö. 1094), Emir Porsuk (ö. 1099), Emir Aksungur (ö. 1094), Emir Goharayın (ö. 1100) ve Kumak sayılabilir. Melikşah ülkesinin batısında yürüttüğü fetih politikası Türkmen emirlere dayanmaktaydı. Örneğin Emir Artuk'u önce Filistin'e Atsız'a karşı sefere gönderdi; sonra Doğu Arabistan'da bulunan Karamatilere karşı seferde komutan yaptı. Yine Türkmen asıllı olan Emir Ahmed'i Gürcistan'a ilk seferde komutan yapmıştı ve sonra yine Türkmen asıllı Emir Yakup ve Emir İsaböri'yi Gürcistan seferlerine komutan olarak tayin etmiştir. Yemen'e gönderdiği ordunun komutanı da Türkmen Emir Çabak idi. Bu Türkmen komutanların yol açtığı fetihler çok kere göçebe Türkmenler yeni yerleşecek araziler sağlamıştır. Örneğin Harran ve Diyarbakır ovalarına Türkmenler yerleşmiştir. Fakat Melikşah'ın sultanlığının başında Türkmenlerle arası iyi olmadığı iddia edilir. Buna örnek olarak 17 Nisan 1073'te amcası Kavurt Bey ile yaptığı "Karaç Muharebesi"nde Türkmen emirlerinin muharebe içinde Melikşah ordusunu terk ettikleri gösterilir ve bu savaştan sonra da Melikşah'ın ülkesinin merkezinde bulunan İran'daki Cebal Bölgesinde bulunan Türkmenleri zorla göç ettirip bu bölgeyi Türkmenlerden temizlediği de bu iddiaya ilave edilir.

Mirası:

Melikşah zamanında Büyük Selçuklu Devletinin sınırları Akdeniz ve Marmara Denizinden Kaşgar'a, Kafkasya'dan Yemen'e kadar uzanıyordu.

Melikşah askeri seferde olmadığı zamanlar İsfahan bölgesinde yaşamıştır. Bu nedenle İsfahan Melikşah döneminde Büyük Selçuklu Devleti'nin başkenti sayılmaktadır. Şahsi ve devlet hazinesi ile ordusunun kullanılmayan silahları İsfahan'dan 8 km güneyde Soffa Dağı zirvesinde bulunan bir dağ kalesi olan Dezkûh (veya Sâhdez)'de saklanmaktaydı. Saltanatını son dönemlerinde kendi kışlık ikametgâhını ve kışlık devlet merkezini Bağdat'a taşıma kararı almıştı. Bu nedenle 1092'de büyük masraflar ve yatırımlar yaparak bu şehri imar ettirip devletin ileri gelenlerine de büyük ikametgâhlar yaptırmıştı.

Melikşah'ın ülkesinin değişik kısımları aynı standartlara uyularak idare edilmemektedir. Ülkenin merkezi bölgelerini ve stratejik önemi olan alanlarını (örneğin Bağdat, İsfahan, Nişabur, Harezm şehir ve bölgelerini) "sehna" adı verilen ordusunda başarı göstermiş olan gulam-kölemen asıllı valilerle idare etmekteydi; örneğin Emir Atsız Harezm valisi, Emir Goherayın Bağdat valisi idi. Askeri fetihlerle eline geçirdiği kuzey Suriye ve Kafkaslarda da benzer idare uygulanmaktaydı. Emmir Savtekin Gence, Emir Yağı-Basan Antakya, Emir Aksungur Halep, Emir Bozan Urfa, Emir Çökermiş Musul valileri idiler. Buna benzer önemi olan yeni fetih edilmiş diğer bölgelere kendi Selçuklu sülalesinden gelen valiler tayin edilmekteydi ve bunlardan bazılarına "melik (kral)" unvanı verilmişti. Böylece Valvaley (günümüzde Kunduz Vilayeti) vadisine amcası Osman bin Çağrı; Tokaristan'a kardeşi Ayaz (ö. 1073); sonra oğlu Tekiş bin Ayaz (ö. 1084) daha sonra da onun oğlu Ahmet bin Tekiş; Herat'a kardeşi Boribars; Kerman'a (isyan çıkardığı için idam ettiği amcası Kavurt Bey'in oğulları) kuzenleri Sultaşah ve Turanşah; Azerbaycan'a kuzeni İsmail bin Yakuti bin Çağrı ve Suriye'ye kardeşi Tutuş vali olarak tayin edilmişlerdi.

Melikşah avlanmayı sever ve alimleri korurdu. Gazali, Kaşgarlı Mahmud ve Ömer Hayyam gibi alim ve şairleri himaye etti.

Bağdat'ta Sultan Melikşah Camiini yaptırdı. İsfahan'da bir rasathane, çeşitli yerlerde ise kervansaray, köprü, imaret, kale, hisar ve medreseler inşa ettirdi. Fakat Melikşah'ın

yaptırdığı eserlerden hiçbiri günümüze kadar gelememiştir. İsfahan ve Nişabur'da onun adına yaptırılmış binalar için hazırlanmış kitabeler bulunmaktadır. 1074'te Celalî takvimini hazırlattı. Bu takvim başkenti olan İsfahan'daki gözlemevinden yapılmış astronomik rasatlara bağlanmıştır.^[11]

Ticari mallardan alınan vergilerin bazılarını kaldırdı. Ermeni Patriğinin isteği üzerine kiliseleri, manastırları ve rahipleri vergiden muaf tuttu. Hac yollarında su kuyuları açtırdı ve bu yolların emniyetini sağladı.

Ölümü

Bazı kaynaklar Nizâmülmülk'ün Hasan Sabbah'ın emrindeki Haşhaşiler tarafından öldürüldüğünü yazarlar.^[12]

Döneminde yazılmış olan bazı kronik-tarihçilerin eserleri de neden ve nasıl öldüğü hakkında farklı bilgiler vermektedirler.^[13] Tarihçi Ebu'l Feda Sultan Melikşah'ın 1092/1093 (Hicri 485)'te Bağdat'ta bir süre avından sonra hastalanıp öldüğünü yazmaktadır. Kronik-tarihçi Hamdullah Müstevfi-i Kazvî "Târîh-i Güzîde" adlı eserinde Melikşah'ın Kasım 1092'de (Hicri Şevval 485'te) 38 yaşında iken Bağdat'ta bir süre avından sonra öldüğünü bildirmektedir. Ermeni kronik-tarihçi Vardan'a göre 1092'de "barış seven sultan karısı tarafından zehirlenip" öldürülmüş ve babası Alparslan'ın yanında Merend'de gömülmüştür. Kronik-tarihçi Kırakos Ganjaketsis yazdığı Ermenistan Tarihi eserinde Melikşah'ın 20 yıl hüküm sürüp Ermeniler dahil tüm tebaları için iyi işler yaptığını fakat karısı tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü yazmaktadır. Urfalı Matias adlı Hristiyan kronik-tarihçi ise Melikşah'ın 27 Şubat 1092 veya 25 Şubat 1093'te Bağdat'ta karısı olan Semerkant sultanının kızı tarafından zehirlenip öldürüldüğünü ve babası Alparslan'ın yanında Marand'da defin edildiğini bildirmektedir.

Kaynak: <https://tr.wikipedia.org/>